

УДК 371.84

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Л. Л. Борисенко

Стаття присвячена проблемі науково-дослідницької компетентності студентів економічних спеціальностей та обґрунтуванню психолого-педагогічних умов її формування у процесі психолого-педагогічної підготовки майбутніх економістів.

Ключові слова: науково-дослідницька компетентність, психолого-дидактичні умови, інноваційні технології навчання.

Нова парадигма освіти, якою є компетентнісний підхід, надає сьогодні широкі можливості для формування та розвитку професійної компетентності студентів економічних спеціальностей під час їхнього навчання у вищому навчальному закладі. Водночас система вищої професійної освіти має забезпечити майбутніх економістів ефективним інструментарієм для професійного зростання та адаптації в змінюваних соціально-економічних умовах, а саме, формування науково-дослідницької компетентності студентів. Майбутні економісти мають швидко реагувати на зміни економічної ситуації, приймати науково обґрунтовані, оптимальні рішення, віднаходити потрібну інформацію, постійно вдосконалювати свій професійний рівень шляхом самоосвіти. Сьогоднішній економіст, як наголошують учені В. Луговий, М. Євтух, В. Зайчук, Л. Бондарева, А. Нісімчук, І. Прокопенко, О. Шпак, має бути дослідником, оскільки саме він мусить здійснювати аналіз соціально-економічного становища України, визначати науково обґрунтовані напрями розвитку та прогнозування економіки країни на макро-мікрорівнях; передбачати напрями економічного зростання; проектувати життєдіяльність окремого підприємства певного регіону.

З упровадженням Болонського процесу в країнах Західної і Центральної Європи активізується інтерес до компетентнісного підходу у вищій професійній освіті. Принципової важливості набувають теоретичні висновки науковців (В. Байденко, Н. Бібік, Н. Кузьміна, М. Князян,

О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський) щодо сутності й характеру ключових компетентностей, однією із яких є науково-дослідницька. Окремі аспекти формування науково-дослідницької компетентності в контексті студентської науково-дослідної роботи розглядали відомі вітчизняні учені А. Алексюк, Н. Дем'яненко, І. Зязюн, В. Майборода, М. Князян. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили науковці І. Ковальова, О. Крушельницька, Я. Пономарьова, В. Сластьонін, О. Тихомирова, які розробляли та впроваджували технології розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців засобами науково-дослідницької роботи. Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо проблеми формування науково-дослідницької компетентності свідчить про її недостатню розробленість у вітчизняних наукових роботах. Загальною тенденцією для цих досліджень є розкриття сутності та структури науково-дослідницької діяльності студентів, яка є підґрунтям формування науково-дослідницької компетентності майбутніх фахівців. Разом з тим, психолого-педагогічні умови формування науково-дослідницької компетентності студентів економічних спеціальностей залишаються недостатньо вивченими і потребують спеціальних досліджень. Отже, тема статті є актуальною.

Мета статті – окреслити та охарактеризувати психолого-педагогічні умови формування науково-дослідницької компетентності студентів економічних спеціальностей на прикладі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу у Київському національному економічному університеті.

Актуальність порушеної проблеми обумовлена, по-перше, посиленням наукової складової у навчальному процесі ВНЗ, що передбачено навчальними програмами та навчальними планами, по-друге, у Державному стандарті вищої освіти України з напрямку професійної підготовки «Економіка і підприємництво» в освітньо-кваліфікаційній характеристиці майбутнього фахівця-економіста серед компетенцій, якими має оволодіти випускник, є науково-дослідницька. Означена компетентність є складовою професійної компетентності, оволодіння якою вимагає від майбутніх економістів вирішення таких завдань: проведення науково-дослідницької роботи з напрямку проблем соціально-економічного розвитку, психолого-педагогічних та гуманітарних проблем; здійснювати аналіз наукової інформації за темою дослідження; здійснювати аналіз результатів досліджень та розробляти

рекомендації щодо їхнього впровадження. Крім того, передумовою формування науково-дослідницької компетентності студентів є самостійне виконання науково-дослідницької роботи; ознайомлення з формами наукових звітів, методикою підготовки наукових статей, повідомлень, доповідей, курсових та дипломних робіт.

Реалізація цих завдань потребує сформованості таких дослідницьких умінь:

– вміння володіти методологічними прийомами наукових досліджень з використанням сучасних методів системного наукового аналізу;

– вміння діяти в сучасному інформаційному середовищі, володіти технікою швидкого читання і сприймання інформації з наукових публікацій, працювати з комп'ютерними інформаційними системами, включаючи міжнародну мережу «Інтернет»;

– вміння обирати тему наукового дослідження; складати список літератури до обраної теми; здійснювати аналіз відповідної психолого-педагогічної літератури;

– складати план дослідження, визначати об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження;

– вміння володіти сучасними методиками обробки наукової інформації та її систематизації;

– вміння виділяти і формулювати наукову новизну, теоретичну і практичну значущість наукового дослідження, розробляти конкретні напрями впровадження результатів дослідження в практику економічної діяльності;

– вміння передбачати соціально-економічні, морально-етичні наслідки застосування на практиці нових методик і розробок.

Водночас, вищенаведені вміння, зафіксовані в освітньо-кваліфікаційній характеристиці майбутнього фахівця-економіста, можна об'єднати в групи науково-дослідницьких умінь, що входять до їхнього складу: пошуково-мобілізаційних, конструктивних, пошуково-інформаційних, аналітико-інтелектуальних, прогностичних, дослідницько-творчих, рефлексивно-оцінних. Оволодіння цими вміннями актуалізують необхідність створення відповідних психолого-дидактичних умов для їхнього формування у студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Розглянемо детальніше основні психолого-дидактичні умови формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів (на прикладі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу) у Київському національному економічному університеті. Умовою формування цієї компетентності є *активізація науково-дослідницької діяльності студентів*, що забезпечується впровадженням у навчальний процес збірників міні-кейсів з дисциплін «Психологія та педагогіка», «Психологія діяльності та навчальний менеджмент». Збірники міні-кейсів містять завдання проблемного характеру, вправи та творчі завдання. Структура збірників також включає завдання до кожної теми вказаних дисциплін, що вимагає застосування проблемних методів навчання. Вирішення проблемних завдань та ситуацій сприяє формуванню науково-дослідницької компетентності студентів, в основі якої лежить критичне мислення, що поступово у процесі навчання трансформується в творчу інтуїцію. При цьому критичне мислення базується на наявності чіткої установки щодо виявлення сутності досліджуваного явища або процесу; в умінні систематизувати вихідну інформацію та ідентифікувати проблему; знати правила побудови наукових гіпотез та їхнє обґрунтування з використанням процедур наукових доведень: індукції, дедукції, верифікації тощо.

Відомий дидакт І. Лернер наголошує, що зміст навчання має включати такі можливі способи науково-творчої діяльності [6, с.117]: 1) самостійне перенесення раніше засвоєних знань та умінь у нову ситуацію; 2) виокремлення нової проблеми в знайомій ситуації або в новій функції об'єкта; 3) вирішення альтернативних варіантів розв'язання проблем; 4) комбінування раніше відомих способів у новий. Більшість учених-педагогів науково-творчу, науково-дослідницьку діяльність відносять до найвищого рівня засвоєння знань, досягнення якого є можливим лише за певних дидактичних умов та зусиль як з боку педагога, так і студентів. Наявність елементів наукового пошуку у навчальній діяльності студентів має бути закладена у дидактичні завдання [8, с. 263].

На кафедрі педагогіки та психології протягом 15 років проводиться науково-дослідницька робота студентів, яка є підґрунтям розвитку їхньої науково-пізнавальної компетентності. Ця робота здійснюється за трьома основними напрямками. Зазначимо, виконання науково-дослідної роботи студентами здійснюється під керівництвом викладачів у процесі спільної

діяльності. Це сприяє формуванню суб'єктності студента та вдосконаленню його дослідницьких вмінь.

Науково-дослідницька робота студентів у навчальному процесі є обов'язковою і визначається навчальними планами. Мета цього виду діяльності – формувати науковий світогляд, сприяти молодим дослідникам в опануванні методології і методів наукового пошуку.

Науково-дослідницька робота студентів в позанавчальний час є ефективним засобом вияву обдарованої студентської молоді, реалізації її творчих здатностей, стимулювання потреби у творчому оволодінні знаннями, активізації пізнавальної діяльності. Серед форм наукових досліджень, до яких залучаються студенти в позанавчальний час, є гуртки, проблемні групи, дискусійні клуби, науково-організаційні заходи: конференції, конкурси творчих робіт, олімпіади тощо.

Отже, науково-дослідницька робота студентів виконує комплекс найважливіших освітніх, виховних, наукових і культурних функцій. Ця робота є передумовою формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів, становлення цілісної і творчо активної особистості фахівця, підвищення її наукового світогляду і професійної готовності.

Як вказує М. Князян, пріоритетними передумовами формування науково-дослідницької компетентності є забезпечення інтелектуального саморозвитку студента, творчої самореалізації, розвитку науково-дослідницьких і рефлексивних дій. Тому важливою умовою формування науково-дослідницької компетентності є створення освітньо-рефлексивного середовища у навчальному процесі вищих навчальних закладів [4].

Наявність рефлексивного середовища, наголошує О. Васильєва, створює систему умов розвитку особистості, самокорекції й самодослідження її професійних і соціально-психологічних ресурсів. Таке середовище стимулює співтворчість, створює умови для зміни уявлень про себе як про особистість і професіонала [9]. У результаті аналізу наукової літератури приходимо до висновку про можливість з метою створення рефлексивного середовища застосовувати модифікований варіант методики проблемно-рефлексивного діалогу в процесі формування науково-дослідницької компетентності студентів [5]. Принципами побудови такої методики є «діалогічність», «проблемність», «рефлексивність». Відповідно до завдань нашого дослідження «діалогічність взаємодії» викладача та студентів передбачає стосунки

рівності й взаєморозуміння між ними, що виступають реальною цінністю і формою організації психолого-педагогічного процесу. У принципі «проблемності» фіксуються джерела і рушійні сили розвитку діалогу, а саме – ті протиріччя, які спеціально вводяться викладачем під час міркувань студентів. «Рефлексивність» взаємодії викладача та студентів є конкретним і основним способом її організації через постійне осмислення і переосмислення студентами протиріч, що розкриваються у процесі пошукової активності [7].

Методика проблемно-рефлексивного діалогу передбачає формування особливих стосунків між викладачем та студентами (рівність і взаєморозуміння під час обговорення всіх питань, пов'язаних з активізацією творчих можливостей студентів; активна пошукова діяльність студентів з вирішення творчих завдань шляхом рефлексії змісту проблемних ситуацій) [5].

Охарактеризуємо третю із вирізнених нами умов формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів. Так, центральним організуючим моментом педагогічного процесу, як наголошує В. Вергасов [3], є активізація, тобто діяльність, що полягає в розробленні та використанні змісту, методів, прийомів і засобів навчання, які сприяють підвищенню інтересу, творчої активності, самостійності студентів; формуванню вмінь та навичок, використанню їх на практиці, а також здатності прогнозувати виробничу (економічну) ситуацію та приймати самостійні рішення. Основи активного навчання були закладені в кінці 70-х років минулого століття дослідженнями педагогів та психологів. Науковці сьогодні мають різні погляди щодо того, які види методів слід вважати тими, що активізують навчання. Так, Є. Литвиненко та В. Рибальський вирізняють сім основних методів активного навчання: ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, активне програмоване навчання, ігрове проектування, стажування та проблемна лекція [2].

В. Лозова, С. Золотухіна, В. Гриньова до методів активного навчання студентів у вищій школі відносять: диспут, дискусію, «мозкову атаку», аналіз конкретних педагогічних ситуацій, рольові та ділові ігри [7].

Застосування методів активного навчання дає змогу реалізовувати важливі принципи навчання: проблемності, науковості, професійної спрямованості, спрямованості на самонавчання [10].

У результаті здійсненого аналізу літератури приходимо до висновку про доцільність з метою формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів використовувати такі методи активного навчання, як «мозкову атаку», презентації, проекти, дискусії, навчальні економічні ігри та кейс-метод. Під час застосування цих методів оцінюються не стільки певні знання, скільки вміння студентів аналізувати ситуацію, творчо застосовувати набуті знання, логічно мислити, приймати рішення [8].

Сутність «мозкової атаки» полягає у вільному висловлюванні найрізноманітніших ідей, які можуть допомогти розв'язанню певної проблеми (Л. Бондарчук, Є. Федорчук [1]). Процедура вказаного методу включає таке: пояснення групі основних правил мозкової «атаки» (на стадії генерації ідей критика неможлива, всі ідеї сприймаються; метою реалізації цієї стадії є отримання різних ідей (оскільки це збільшує шанси отримання гарних ідей), покращення ідей та їхнє комбінування буде проходити після отримання їх); формулювання проблеми для групи і постановка завдання; студенти здійснюють записи своїх ідей та обдумують їх у період навчання; записи і реєстрація ідей (впорядку надходження) на дошці; або на екранному проекторі чи папері для загального ознайомлення з ними; обговорення та оцінювання ідей здійснюється після того як усі ідеї вислухані, їхнє комбінування та покращення завершено [1].

У основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок та вмінь студентів. Указаний метод передбачає, що студенти індивідуально або в групах за певний час виконують пізнавальну, дослідницьку, конструкторську або іншу роботу на задану тему. Їхнім завданням є отримати новий продукт, вирішити наукову, технічну або іншу проблему [10]. Реалізація методу проектів передбачає використання таких вимог: розробка проектів здійснюється за ініціативою студентів; тема проекту може бути одна, а шляхи його реалізації в кожній групі різні; робота за проектом є дослідницькою, - в науковій лабораторії або іншій організації. Як підкреслюють науковці, основними вимогами до методики розробки і реалізації методу проектів є таке:

- наявність значущої в дослідницькому, творчому плані проблеми, яка вимагає інтегрованих знань, дослідницького пошуку її розв'язання;
- визначення кінцевої мети загальних або індивідуальних проектів;

- вирішення базових знань з різноманітних галузей, необхідні для обробки проекту;
- визначення практичної, пізнавальної значущості передбачуваних технологій;
- самостійна діяльність студентів;
- структурування змістової частини проекту (з визначенням поетапних результатів);
- використання дослідницьких методів: визначення проблеми, висунення гіпотези, її розв'язання; обговорення методів дослідження; оформлення кінцевих результатів; аналіз отриманих даних; підбиття підсумків, коригування; висновки [10].

Розглянемо особливості методу дискусії. Найбільш поширеним трактуванням сьогодні є розуміння її як вільного публічного обговорення певного питання з метою взаємозбагачення інформацією про певний предмет та досягнення мети (істини) [10].

Деякі дослідники пропонують розрізняти типи дискусійного монологу, а саме: монолог-вступ (визначає предмет обговорення на підставі якого висуваються протилежні тези, має на меті викликати інтерес до запропонованої проблеми), монолог-ствердження (визначає весь спектр можливих міркувань, наголошуючи на певних моментах, які потребують доведення), монолог-заперечення (містить короткий переказ наведених раніше доказів з метою виявлення недоречностей і переконування у власній аргументації), монолог-висновок (підбиває підсумок обговорення запропонованих тез та остаточно формулює думку стосовно доведеності або компромісності отриманого висновку).

Одним із методів активного навчання, що сприяє формуванню дослідницьких вмінь, є кейс-метод або метод навчання на основі розв'язання конкретних ситуацій. Метод є специфічним різновидом дослідницької аналітичної технології, яка включає операції дослідницького процесу, аналітичні процедури. [10, с. 230]. На думку О. Смолянінової, кейс-метод є наочно-проблемним, наочно-практичним і наочно-евристичним методом навчання одночасно, оскільки в ньому подається наочна характеристика практичної проблеми й демонстрація пошуку способів її вирішення [11].

Цінність кейс-методу полягає в тому, що він включає одночасно теоретичну і практичну проблему та актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при розв'язанні цієї проблеми, а також вдало

суміщає навчальну, аналітичну і виховну діяльність, що, безумовно, є діяльним і ефективним у формуванні науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів.

Викладений матеріал розкриває суттєві особливості психолого-педагогічних умов, реалізація яких є основою для формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів.

Аналіз й узагальнення вітчизняного і світового досвіду (Д. Дьюї, Н. Кічук, Ж. Піаже, К. Роджерс, С. Сисоєва) дозволяє окреслити роль науково-дослідницької компетентності в підвищенні ефективності професійної підготовки майбутніх економістів. *Перспективою подальших пошуків у цьому напрямку дослідження є: розробка методичних рекомендацій щодо організації науково-дослідницької діяльності в умовах інноваційно-креативного освітнього середовища, урахування потенційних творчих можливостей студентів з використанням методів активізації наукового пошуку у самостійній науково-дослідницькій роботі майбутніх фахівців економічного профілю.*

Література

1. Бондарчук Л. Г. Методи активного навчання в курсі «Основи педагогічної майстерності» / Л. Г. Бондарчук, Є. Федорчук // Вища і середня педагогічна освіта. – К., 1993. – №16. – с. 51-56.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход / Вербицкий А. А. – М. : Высшая школа. – 1991. – 207 с.
3. Вергасов В. М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе / В. М. Вергасов. - К. : Вища школа, 1985. –176 с.
4. Князян М. О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності студентів / М. О. Князян : [Монографія]. – Ізмаїл: Сміл, 2006. – 224 с.
5. Ладенко И. С. Рефлексивное развитие познавательно-творческой активности / И. С. Ладенко, С. Ю. Степанов. АН СССР, Новосибирск, 1990. –52с.
6. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения/ Исаак Яковлевич Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.   **6**
7. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. [Навчальний посібник] / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди.– [2-е вид. випр. і доп.]. – Харків: «ОВС», 2002. – 400 с.
8. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті. / За редакцією проф С.О.Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
9. Программа рефлексивного развития педагогического мастерства: рефлексивные процессы и творчество. Методические рекомендации союзной конфер. 3-5 апреля 1990 г., Новосибирск, С. 48 - 55.

10. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: [Навч.посіб.] / За ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. – К. : КНЕУ, 2007. – 528 с.

11. Смолянинова О.Г. Дидактические возможности кейс-метода в обучении / О.Г.Смолянинова // Режим доступа: <http://www.lan.krasu.ru/tudies/authors/smolyaninova/CASESTUDY/articlesDidacti>.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Л. Л. Борисенко

Статья посвящена проблеме научно-исследовательской компетентности студентов экономических специальностей и обоснованию психолого-педагогических условий ее формирования в процессе психолого-педагогической подготовки будущих экономистов.

Ключевые слова: научно-исследовательская компетентность, психолого-педагогические условия, инновационные технологии обучения.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF SCIENTIFIC AND RESEARCH COMPETENCE OF STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES

L. Borysenko

Article is devoted to scientific and research competence of students of economic specialties and justifies psychological and pedagogical conditions of their formation in the process of psychological and educational training of future economists.

Key words: scientific and research competence, psychological and didactic conditions, innovative learning technologies.

Борисенко Л. Л. - кандидат педагогічних наук, доцент, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. E-mail: borisenko-l@ukr.net

Borysenko L. L. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Het'man. E-mail: borisenko-l@ukr.net

Рецензент – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор М. Б. Євтух

Reviewer – Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences, Professor M. B. Yevtukh